

ULUSLAŞMA SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ: ÖZBEKİSTAN HALK HAREKETİ ÖRNEĞİ*

Ali Emre SUCU†

GİRİŞ

Özbekistan Cumhuriyeti, bugün Türkmenistan'la birlikte, Orta Asya'da bulunan diğer devletlere oranla daha otoriter rejime sahip iki ülkeden birisidir. 1992 yılında bağımsızlık ilan edilmiş ve ilk cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra ülkede siyasi muhalefet başta olmak üzere, siyasete etki etme potansiyeline sahip olan her türlü sivil toplum hareketi rejim karşısında eritilmiştir. Bugün, bu ülkedeki sivil toplum kuruluşları ve siyasi partiler kuruluş aşamalarından itibaren bir denetime tabidir. Bu denetim Adalet Bakanlığı tarafından sağlanmaktadır.

1992 seçimlerinde bugünkü Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'a rakip olan ve %12,7 oy alan Muhammed Salih, seçimlerden kısa bir süre sonra ülkesini terk etmek zorunda kalan muhalif bir liderdir. 1993 yılında başlayan sürgün macerası bugün 21. yılındadır. Bugüne kadar çeşitli ülkelerde bulunan Salih, 2011 yılında Özbekistan sınırları dışında muhalefet etme mücadelesi veren, yedi siyasi parti ve sivil toplum kuruluşunu 'Özbekistan Halk Hareketi' çatısı altında birleştirmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde Özbekistan'da demokrasi ve sivil toplum varlığı sorgulanacak ve ikinci bölümde de ülke dışında örgütlenmiş olan Halk Hareketi'nin faaliyetleri hakkında bilgi verecektir.

D) ÖZBEKİSTAN'DA SİVİL TOPLUM

1) a. Yönetimin Sivil Toplum Kuruluşlarına Yaklaşımı

Özbekistan'da bağımsızlığın ilk yıllarındaki göreceli liberal dönem dışında devlet, sivil toplumun gelişmesine izin vermemiştir (Demirtepe, 2013, 97). Sivil toplum kuruluşları da tıpkı siyasi partiler gibi sıkı denetime tabidir. Bu kuruluşların niteliğini, siyasi bir amaç için kurulup kurulmadığına göre belirlemek yerinde olacaktır.

1999 yılında Taşkent'te 16 kişinin hayatını kaybettiği bombalı eylemler ve bu olayların sorumlusu olarak gösterilen Muhammed Salih, gıyabında açılan davada 15 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 2000

* Bu makale, 11-13 Mayıs 2014 tarihinde Eskişehir'de düzenlenen 'Türk Dünyası Sivil Toplum Zirvesi' nde bildiri olarak sunulmuştur.

† İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2013 yılı mezunu, aliemresc@windowslive.com.

yılında Andican'da meydana gelen ve 50'den fazla kişinin öldüğü intihar saldırıları ve son olarak 2005 yılında yine Andican'da meydana gelen halk ayaklanması ve yaklaşık 800 kişinin (özellikle yabancı basın olaylardan sonra sınır dışına çıkarılmış ve haber almak imkânsız hale gelmiştir; bu yüzden ölü sayısının daha fazla olduğuna dair iddialar mevcuttur) öldürülerek bastırılması halkın rejimden hoşnutsuzluğunu ortaya koyan örneklerdir.

2004 yılında STK'lara yapılan ödemelerin devletin denetiminde olacağına dair bir yasa çıkarılmıştır. Ülkede yabancı kaynaklardan finanse edilerek faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, çeşitli gerekçeler öne sürülerek, mahkeme kararlarıyla bir birkapatılmıştır. George Soros'un Açık Toplum Enstitüsü'nün faaliyetlerinin yasaklanması buna ilk örnektir.

Mart 2006'da kapatılan sivil toplum kuruluşlarından biri de Freedom House idi ve kapatma gerekçesi de bu örgütün insan hakları kuruluşu ve muhalif siyasal partilerin faaliyetlerinin FreedomHouse'da gerçekleştirilmesine izin verme ve Özbeklere bedava internete erişim imkânı sunma gibi 'hukuk dışı' faaliyetlerde bulunmasıydı (Demirtepe, 2006, <http://www.usakgundem.com/>). Eurasia Foundation ise aynı akıbetle yasaklanacağı düşüncesiyle faaliyetlerini kendisi durdurma kararı almıştır. ABD kökenli RepublicanInstitute ve yabancı yayın organlarından Internews, BBC, RFE/RL'nin Özbekistan şubeleri de kapatılmıştır. Kapatılan sivil toplum kuruluşlarının yasaklanan ve gönüllü olarak faaliyetlerine son verenlerin sayısının 3000'e yaklaştığı ve bunun 1600'ünün Fergana Vadisi'nde faal olan STK'lar olduğu belirtilmiştir.(Demirtepe, 2006,<http://www.usakgundem.com/>).

D) b. Yönetimin Sivil Toplum Propagandası

Özbekistan'da sivil toplum kuruluşlarının varlığı konusunda madalyonun bir yüzünde bu gelişmeler yer alırken, madalyonun diğer yüzü ise başka bir şekilde resmedilmektedir. Çeşitli yayın organlarında yer alan haberlerde, Özbekistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra devletin ilk amacının piyasa ekonomisine sahip demokratik bir hukuk devleti inşa etmek ve güçlü bir sivil toplum yapısı kurmak olduğu vurgulanmıştır(<http://www.iemf.org/>). Ayrıca İslam Kerimov tarafından 'Demokratik Reformların Derinleştirilmesi ve Ülkede Sivil Toplumun Oluşturulması Konsepti' geliştirilmiştir (<http://www.iemf.org/>). Bu kavram içerisinde yer alan sivil toplumun çıkarlarının garanti altına alınması ve bu grupların meşru çıkarlarının korunmasında sivil toplumun toplumla yönetim arasındaki dengeyi sağlaması gerektiği vurgulanmıştır.

2009'un Aralık ayında parlamento seçimleri sonrasında seçilen Özbek Parlamentosu Yüksek Meclis'in üst kanadı olan Senato, yeni döneme 'güçlü sivil toplum' maddesiyle start vermiştir (2010, <http://www.timeturk.com/>). Güçlü bir sivil toplumun varlığının göstergesi olan bağımsız medya kuruluşlarının, bundan 15yıl önce 475 iken, bugün 1200 yayın ve elektronik medya kuruluşunun var olduğundan ve televizyon kanallarının yüzde 53'3, radyo kanallarının ise yüzde 86'sının özel medya kuruluşlarına olduğu vurgulanarak (2013, <http://www.hazarworld.com/>) bu alanda ilerleme kaydedildiği iddia edilmektedir.

Özbekistan'da yer alan 145 milli kültür merkezi, 16 ayrı dini görüşe ait 2000'den fazladini kuruluşun faaliyet gösterdiği ve 130'dan fazla etnik grubun yaşadığının(Yesevi, 2012, 2)öne çıkarılması, sivil toplumun siyasetten bağımsız olan kanadının geliştirilmesi için Anayasa'da yer alan sivil toplumun oluşturulması ile alakalı görevlerin yerine getirilmeye başlandığını gösteriyor. Ancak burada sivil toplumun devlet ile olan ilişkisi, nasıl örgütlendiği ve hangi siyasal ve sosyal güçlerin etkisi altında bulunduğu da önem kazanıyor (Demirtepe, Usak Analist, 2012, 48).

Sivil toplum ve siyaset ilişkisi, 1992 yılında bağımsızlık ilan edilip, gerçekleştirilen birinci başkanlık seçimlerinden sonra sıkı bir denetime tabi tutulmaya başlamıştır. Siyasi muhaliflere olan baskının sıkılaştırılması, İslami hareketlerin faaliyetleri, Kırgızistan'la olan sınır çatışmaları, ABD'nin Afganistan'a müdahalesi, Rusya'nın etkisi, Renkli Devrimler ve 2005 yılında Andican'da meydana gelen gelişmeler rejimden bağımsız bir siyasi örgütlenme ve sivil toplum hareketini imkânsızlaştırmıştır. Görüldüğü gibi hem iç gelişmeler hem de dış gelişmeler siyasi düşüncelerin zihinlerden şimdilik silinmesi ile sonuçlanmıştır.

II) ÖZBEKİSTAN HALK HAREKETİ

Muhammed Salih, Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanmasında önemli payı olan bir fikir adamı ve siyasetçidir. 1988 yılında Birlik Hareketi'ni, 1990 yılında ise Erk Partisini kurmuştur. Ancak O'nun bu faaliyetleri, yeni kurulan otoriter rejim ve Özbek ulus inşası politikaları karşısında tehlikeli bulunmuş ve bağımsızlığın ilk yılında ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır.

II) a. Hareketin Kuruluşu ve Faaliyetleri

2011 yılının Mayıs ayında Almanya'nın başkenti Berlin'de düzenlenen toplantıda bir araya gelen Özbekistan muhalefetinin temsilcileri Özbekistan Halk Hareketi'ni kurmuşlardır (Nurmumin, 2013, 17). Bu hareket içerisinde yer alan siyasi partiler ve gönüllü muhalif hareketler ise şunlardır:

- 1- Özbekistan Erk Partisi
- 2- Dayanışma Hareketi
- 3- Andican Adalet ve Kalkınma Teşkilatı
- 4- Özbekistan İnsan Hakları Cemiyeti
- 5- Özbekistan Demokrasi Forumu
- 6- Bağımsızlar
- 7- Bağımsız Gençler (Nurmumin, 2013, 17).

Bu hareket Türkiye başta olmak üzere, Norveç, İsveç, Kanada ve Rusya'da (Nurmumin, <http://www.timeturk.com/>) örgütlenmeyi başarmıştır.Halk Hareketi, ülkede meydana gelen insan hakları ihlallerinin önüne geçmek, özgürlük, adalet ve hukuka dayalı bir sivil toplumun kurulması için gerekli olan reformları gerçekleştirmeyi kabul ettirmek (Nurmumin, 2013, 17) için çalışmalar yapmaktadır. Özbekistan Halk Hareketi kurucu meclis üyesi ve gelen koordinatörü olan Dr. Namaz Nurmumin, hareketin amacını şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Özbekistan Halk Hareketi'nin görevi hedefine kan dökülmeden ulaşmaktır. Ancak 23 yıllık istibdada sabrı kalmayan Özbekistan halkı, kendi hürriyeti için her an Kerimov'a karşı ayaklanabilir. Tabii ki halk ayaklanmasının maksadı, şu anda Özbekistan'da hükümran olan 'diktatörlük' yerine 'adalet' ve 'hukuku' esas alan özgür bir sivil toplum inşa etmektir. ” (Nurmumin, 2013, 18-20)

Görüldüğü gibi Namaz Bey'in düşünceleri Özbekistan'da iç savaşla sonuçlanacak olan kanlı bir halk hareketi değil, aksine güçlü bir sivil toplum inşa edecek olan bir süreci başlatmaya yöneliktir.

Halk Hareketi, 2011 yılının Mayıs ayında Berlin'de hareketin programını belirlemek üzere toplanmıştır ve Muhammed Salih bu toplantıdaki konuşmasında *“Halen 20 binden fazla Özbek vatandaşı, siyasi nedenlerle tutuklu bulunuyor ve bu da Özbek halkının direniş potansiyelinin ne kadar güçlü olduğunu gösteriyor. Özbekistan'da Libya, Suriye gibi Ortadoğu ülkelerinden iki kat fazla diktatörlük mevcut. Fakat bugüne kadar Batı'dan herhangi bir destek görmedi”* (Özbekistan Halk Hareketi, <http://www.haber3.com/>)diyerek dünya siyasetinden ve kamuoyundan destek beklemiştir.

Özbekçe, Türkçe ve Rusça olarak yayın yapan resmi bir internet sitesine sahip olan hareket, sosyal medya aracılığı ile Erkin Yurt gazetesi ile Türkistan isimli radyo ve televizyon kanalıyla (Nurmumin, 2013, 20) sesini duyurmaya çalışmaktadır.

Halk Hareketi, 2012 yılının Nisan ayında ‘Özbekistan Diktatörlükten Nasıl Kurtulur?’ başlığı ile İstanbul'da uluslararası bir kongrenin ilkinin düzenlemiştir. İkincisi ise 2013 yılının Mayıs ayında gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında Andican'da meydana gelen ve 3000 kişinin katledildiği iddia edilen olaylardan sonra baskının artırıldığı Özbekistan'da uluslararası medyanın sınır dışı edildiğinin altı çizilmiş ve ülkede 20.000 siyasi düşünce suçlularının hapisanelerde bulunduğu, 5 milyona yakın da mültecinin bulunduğu belirtilmiştir.

Halk Hareketi, süper güçlerin Özbekistan'a olan ilgisi nispetinde uluslararası kamuoyundan ilgi görmektedir. Özellikle Arap Baharı denen ve Orta Doğu'da sivil toplumun siyasete etki edebilme kabiliyetinin ortaya çıkması, gözleri Orta Asya'ya ve Özbekistan'a çevirmiştir.

SONUÇ

Özbekistan, SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden ve günümüze kadar otoriter bir rejim tarafından yönetilen bir ülkedir. Bunun bir sonucu olarak, ülkede var olan kısmi özgür düşünce ortamında devlet siyasetini etkileyecek muhalif bir harekete ve siyasi anlamda bir sivil toplum kuruluşuna izin verilmemektedir. Ülkenin sahip olduğu toplumsal yapı da insanların belli fikirler etrafında birleşmesinin ve memnuniyetsizliklerini dile getirecek toplumsal bir hareket ortaya çıkaramamalarının en büyük nedenlerindedir.

Arap Baharı ile birlikte sivil toplumun siyasete olan etkisinin görülmesi üzerine gözler Orta Asya'ya çevrilmiştir. Ancak 2000'li yıllarda Renkli Devrimler'in yaşandığı dönemde başkan

Kerimov'un izlediği sert siyaset ve ardından gelen Andican katliamı bizlere göstermektedir ki Özbekistan genelinde toplumu harekete geçirecek sivil toplumun oluşması için gerekli olan şartlar henüz olgunlaşmamıştır. Bundan dolayı, kısa bir zaman içinde olası bir iktidar değişikliğinde, sivil toplumun ülke yönetimine yön vermesi mümkün görünmemektedir.